

Βίβλιον Γ

α.

Ὅτι δ' οὐκ ἔστιν αἴσθησις ἑτέρα παρὰ τὰς πέντε [λέγω δὲ ταύτας ὄψιν, ἀκοήν, ὄσφρησιν, γεῦσιν, ἀφήν], ἐκ τῶνδε πιστεύσειεν ἄν τις. εἰ γὰρ παντὸς οὗ ἔστιν αἴσθησις ἀφή καὶ νῦν αἴσθησιν ἔχομεν [πάντα γὰρ τὰ τοῦ ἀπτοῦ ἢ ἀπτὸν πάθη τῆ ἀφῆ ἡμῖν αἰσθητὰ ἔστιν], ἀνάγκη τ', εἴπερ ἐκλείπει τις αἴσθησις, καὶ αἰσθητήριόν τι ἡμῖν ἐκλείπειν, καὶ ὅσων μὲν αὐτῶν ἀπτόμενοι αἰσθανόμεθα, τῆ ἀφῆ αἰσθητὰ ἔστιν, ἢν τυγχάνομεν ἔχοντες, ὅσα δὲ διὰ τῶν μεταξὺ καὶ μὴ αὐτῶν ἀπτόμενοι, τοῖς ἀπλοῖς, λέγω δ' οἶον ἀέρι καὶ ὕδατι, ἔχει δ' οὕτως ὥστ' εἰ μὲν δι' ἐνόου πλείω αἰσθητὰ ἑτέρα ὄντα ἀλλήλων τῷ γένει, ἀνάγκη τὸν ἔχοντα τὸ τοιοῦτον αἰσθητήριον ἀμφοῖν αἰσθητικὸν εἶναι [οἶον εἰ ἐξ ἀέρος ἔστι τὸ αἰσθητήριον, καὶ ἔστιν ὁ ἀῆρ καὶ ψόφου καὶ χροῆς], εἰ δὲ πλείω τοῦ αὐτοῦ, οἶον χροῆς καὶ ἀῆρ καὶ ὕδωρ [ἄμφω γὰρ διαφανῆ], καὶ ὁ τὸ ἕτερον αὐτῶν ἔχων μόνον αἰσθηθήσεται τοῦ δι' ἀμφοῖν, τῶν δὲ ἀπλῶν ἐκ δύο τούτων αἰσθητήρια μόνον ἔστιν, ἐξ ἀέρος καὶ ὕδατος [ἢ μὲν γὰρ κόρη ὕδατος, ἢ δ' ἀκοή ἀέρος, ἢ δ' ὄσφρησις θιατέρου τούτων], τὸ δὲ πῦρ ἢ οὐθενός ἢ κοινὸν πάντων [οὐθὲν γὰρ ἄνευ θερμότητος αἰσθητικόν], γῆ δὲ ἢ οὐθενός, ἢ ἐν τῆ ἀφῆ μάλιστα μέμικται ἰδίως, διὸ λείποιτ' ἄν μὴ ἐν εἶναι αἰσθητήριον ἕξ ὕδατος καὶ ἀέρος, ταῦτα δὲ καὶ νῦν ἔχουσιν ἔνια ζῶα - πᾶσαι ἄρα αἰ αἰσθήσεις ἔχονται ὑπὸ τῶν μὴ ἀτελῶν μηδὲ πεπηρωμένων [φαίνεται γὰρ καὶ ἡ ἀσπάλαξ ὑπὸ τὸ δέρμα ἔχουσα ὀφθαλμούς]: ὥστ' εἰ μὴ τι ἕτερον ἔστι σῶμα, καὶ πάθος δ' μὴθενός ἔστι τῶν ἐνταῦθα σωμαίων, οὐδεμία ἄν ἐκλείπει αἴσθησις. ἀλλὰ μὴν οὐδὲ τῶν κοινῶν οἶόν τ' εἶναι αἰσθητήριόν τι ἴδιον, ὧν ἐκάστη αἰσθήσει αἰσθανόμεθα κατὰ συμβεβηκός, οἶον κινήσεως, στάσεως, σχήματος, μεγέθους, ἀριθμοῦ: ταῦτα γὰρ πάντα [κινήσει] αἰσθανόμεθα, οἶον μέγεθος κινήσει [ὥστε καὶ σχῆμα: μέγεθος γὰρ τι τὸ σχῆμα], τὸ δ' ἠρεμοῦν τῷ μὴ κινεῖσθαι, ὁ δ' ἀριθμὸς τῆ ἀποφάσει τοῦ συνεχοῦς, καὶ τοῖς ἰδίαις [ἐκάστη γὰρ ἐν αἰσθάνεται αἴσθησις]: ὥστε δῆλον ὅτι ἀδύνατον ὁτουοῦν ἰδίαν αἴσθησιν εἶναι τούτων, οἶον κινήσεως: οὕτω γὰρ ἔσται ὥσπερ νῦν τῆ ὄψει τὸ γλυκὺ αἰσθανόμεθα: τοῦτο δ' ὅτι ἀμφοῖν ἔχοντες τυγχάνομεν αἴσθησιν, ἢ ὅταν συμπέσωσιν ἅμα γνωρίζομεν. εἰ δὲ μὴ, οὐδαμῶς ἄν ἀλλ' ἢ κατὰ συμβεβηκός ἡσθανόμεθα [οἶον τὸν Κλέωνος υἱὸν οὐχ ὅτι Κλέωνος υἱός, ἀλλ' ὅτι λευκός, τούτῳ δὲ συμβέβηκεν υἱῷ Κλέωνος εἶναι]: τῶν δὲ κοινῶν ἤδη ἔχομεν αἴσθησιν κοινήν, οὐ κατὰ συμβεβηκός: οὐκ ἄρ' ἔστιν ἰδίαι: οὐδαμῶς γὰρ ἄν ἡσθανόμεθα ἀλλ' ἢ οὕτως ὥσπερ εἴρηται [τὸν Κλέωνος υἱὸν ἡμᾶς ὄραν]. τὰ δ' ἀλλήλων ἴδια κατὰ συμβεβηκός αἰσθάνονται αἰ αἰσθήσεις, οὐχ ἢ αὐταί, ἀλλ' ἢ μία, ὅταν ἅμα γένηται ἡ αἴσθησις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ, οἶον χολῆς ὅτι πικρὰ καὶ ζανθὴ [οὐ γὰρ δὴ ἑτέρας γε τὸ εἶπεῖν ὅτι ἄμφω ἔν]: διὸ καὶ ἀπατᾶται, καὶ ἐὰν ἢ ζανθόν, χολῆν οἶεται εἶναι. ζητήσῃ δ' ἄν τις τίνας ἕνεκα πλείους ἔχομεν αἰσθήσεις, ἀλλ' οὐ μίαν μόνην. ἢ ὅπως ἦττον λανθάνη τὰ ἀκολουθοῦντα καὶ κοινά, οἶον κινήσεις καὶ μέγεθος καὶ ἀριθμός; εἰ γὰρ ἦν ἡ ὄψις μόνη, καὶ αὕτη λευκοῦ, ἐλάνθανεν ἄν μᾶλλον κἂν ἐδόκει ταῦτόν εἶναι

πάντα δια τὸ ἀκολουθεῖν ἀλλήλοις ἅμα χρῶμα καὶ μέγεθος. νῦν δ' ἐπεὶ καὶ ἐν ἑτέρῳ αἰσθητῶ τὰ κοινὰ ὑπάρχει, δῆλον ποιεῖ ὅτι ἄλλο τι ἕκαστον αὐτῶν.

β.

Ἐπεὶ δ' αἰσθανόμεθα ὅτι ὁρῶμεν καὶ ἀκούομεν, ἀνάγκη ἢ τῆ ὄψει αἰσθάνεσθαι ὅτι ὄρα, ἢ ἑτέρῳ. ἀλλ' ἢ αὐτὴ ἔσται τῆς ὄψεως καὶ τοῦ ὑποκειμένου χρώματος, ὥστε ἢ δύο τοῦ αὐτοῦ ἔσονται ἢ αὐτὴ αὐτῆς. ἔτι δ' εἰ καὶ ἑτέρα εἴη ἢ τῆς ὄψεως αἰσθησις, ἢ εἰς ἀπειρον εἰσιν ἢ αὐτὴ τις ἔσται αὐτῆς: ὥστ' ἐπὶ τῆς πρώτης τοῦτο ποιητέον. ἔχει δ' ἀπορίαν: εἰ γὰρ τὸ τῆ ὄψει αἰσθάνεσθαι ἔστιν ὄραν, ὄραται δὲ χρῶμα ἢ τὸ ἔχον, εἰ ὄψεται τις τὸ ὁρῶν, καὶ χρῶμα ἔξει τὸ ὁρῶν πρῶτον. φανερόν τοίνυν ὅτι οὐχ ἐν τὸ τῆ ὄψει αἰσθάνεσθαι: καὶ γὰρ ὅταν μὴ ὁρῶμεν, τῆ ὄψει κρίνομεν καὶ τὸ σκότος καὶ τὸ φῶς, ἀλλ' οὐχ ὡσαύτως. ἔτι δὲ καὶ τὸ ὁρῶν ἔστιν ὡς κεχρωμάτισται: τὸ γὰρ αἰσθητήριον δεκτικὸν τοῦ αἰσθητοῦ ἄνευ τῆς ὕλης ἕκαστον: διὸ καὶ ἀπελθόντων τῶν αἰσθητῶν ἔνεισιν αἰσθήσεις καὶ φαντασίαι ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις. ἢ δὲ τοῦ αἰσθητοῦ ἐνέργεια καὶ τῆς αἰσθήσεως ἢ αὐτὴ μὲν ἔστι καὶ μία, τὸ δ' εἶναι οὐ τὸ αὐτὸ αὐταῖς: λέγω δ' οἷον ὁ ψόφος ὁ κατ' ἐνέργειαν καὶ ἢ ἀκοή ἢ κατ' ἐνέργειαν: ἔστι γὰρ ἀκοὴν ἔχοντα μὴ ἀκούειν, καὶ τὸ ἔχον ψόφον οὐκ αἰεὶ ψοφεῖ, ὅταν δ' ἐνεργῇ τὸ δυνάμενον ἀκούειν καὶ ψοφῇ τὸ δυνάμενον ψοφεῖν, τότε ἢ κατ' ἐνέργειαν ἀκοὴ ἅμα γίνεται καὶ ὁ κατ' ἐνέργειαν ψόφος, ὧν εἴπειεν ἄν τις τὸ μὲν εἶναι ἄκουσιν τὸ δὲ ψόφησιν. εἰ δὴ ἔστιν ἢ κίνησις [καὶ ἢ ποίησις καὶ τὸ πάθος] ἐν τῷ κινουμένῳ, ἀνάγκη καὶ τὸν ψόφον καὶ τὴν ἀκοὴν τὴν κατ' ἐνέργειαν ἐν τῷ κατὰ δύνάμιν εἶναι: ἢ γὰρ τοῦ ποιητικοῦ καὶ κινητικοῦ ἐνέργεια ἐν τῷ πάσχοντι ἐγγίναται: διὸ οὐκ ἀνάγκη τὸ κινεῖν κινεῖσθαι. ἢ μὲν οὖν τοῦ ψοφητικοῦ ἐνέργειά ἔστι ψόφος ἢ ψόφησις, ἢ δὲ τοῦ ἀκουστικοῦ ἀκοή ἢ ἄκουσις: διττὸν γὰρ ἢ ἀκοή, καὶ διττὸν ὁ ψόφος. ὁ δ' αὐτὸς λόγος καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων καὶ αἰσθητῶν. ὡσπερ γὰρ καὶ ἢ ποίησις καὶ ἢ πάθησις ἐν τῷ πάσχοντι ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ ποιῶντι, οὕτω καὶ ἢ τοῦ αἰσθητοῦ ἐνέργεια καὶ ἢ τοῦ αἰσθητικοῦ ἐν τῷ αἰσθητικῷ. ἀλλ' ἐπ' ἐνίων μὲν ὠνόμασται, οἷον ἢ ψόφησις καὶ ἢ ἄκουσις, ἐπ' ἐνίων δ' ἀνώνυμον θάτερον: ὄρασις γὰρ λέγεται ἢ τῆς ὄψεως ἐνέργεια, ἢ δὲ τοῦ χρώματος ἀνώνυμος, καὶ γεῦσις ἢ τοῦ γευστικοῦ, ἢ δὲ τοῦ χυμοῦ ἀνώνυμος. ἐπεὶ δὲ μία μὲν ἔστιν ἐνέργεια ἢ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ αἰσθητικοῦ, τὸ δ' εἶναι ἕτερον, ἀνάγκη ἅμα φθείρεσθαι καὶ σώζεσθαι τὴν οὕτω λεγομένην ἀκοὴν καὶ ψόφον, καὶ χυμὸν δὴ καὶ γεῦσιν, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως: τὰ δὲ κατὰ δύνάμιν λεγόμενα οὐκ ἀνάγκη: ἀλλ' οἱ πρότερον φυσιολόγοι τοῦτο οὐ καλῶς ἔλεγον, οὐθὲν οἰόμενοι οὔτε λευκὸν οὔτε μέλαν εἶναι ἄνευ ὄψεως, οὐδὲ χυμὸν ἄνευ γεύσεως. τῆ μὲν γὰρ ἔλεγον ὀρθῶς, τῆ δ' οὐκ ὀρθῶς: διχῶς γὰρ λεγομένης τῆς αἰσθήσεως καὶ τοῦ αἰσθητοῦ, τῶν μὲν κατὰ δύνάμιν τῶν δὲ κατ' ἐνέργειαν, ἐπὶ τούτων μὲν συμβαίνει τὸ λεχθέν, ἐπὶ δὲ τῶν ἐτέρων οὐ συμβαίνει. ἀλλ' ἐκεῖνοι ἀπλῶς ἔλεγον περὶ τῶν λεγομένων οὐκ ἀπλῶς. εἰ δ' ἢ φωνὴ συμφωνία τίς ἔστιν, ἢ δὲ φωνὴ καὶ ἢ ἀκοὴ ἔστιν ὡς ἓν ἔστι [καὶ ἔστιν ὡς οὐχ ἐν τὸ αὐτό], λόγος δ' ἢ συμφωνία, ἀνάγκη καὶ τὴν ἀκοὴν λόγον τινὰ εἶναι. καὶ διὰ τοῦτο καὶ φθείρει ἕκαστον ὑπερβάλλον, καὶ τὸ ὀξὺ καὶ τὸ βαρὺ, τὴν ἀκοὴν:

ὁμοίως δὲ καὶ ἐν χυμοῖς τὴν γεῦσιν, καὶ ἐν χρώμασι τὴν ὄψιν τὸ σφόδρα λαμπρὸν ἢ
 ζοφερόν, καὶ ἐν ὀσφρήσει ἢ ἰσχυρὰ ὀσμή, καὶ γλυκεῖα καὶ πικρά, ὡς λόγου τινὸς
 ὄντος τῆς αἰσθήσεως. διὸ καὶ ἡδέα μὲν, ὅταν εἰλικρινῆ καὶ ἄμικτα ὄντα ἄγεται εἰς
 τὸν λόγον, οἷον τὸ ὀξύ ἢ γλυκὺ ἢ ἀλμυρόν, ἡδέα γὰρ τότε: ὅλως δὲ μᾶλλον τὸ μικτόν,
 συμφωνία, ἢ τὸ ὀξύ ἢ βαρὺ, ἀφ᾽ ἧ δὲ τὸ θερμαντὸν ἢ ψυκτόν: ἢ δ' αἰσθησις ὁ λόγος:
 ὑπερβάλλοντα δὲ λύει ἢ φθείρει. ἕκαστη μὲν οὖν αἰσθησις τοῦ ὑποκειμένου αἰσθητοῦ
 ἐστίν, ὑπάρχουσα ἐν τῷ αἰσθητηρίῳ ἢ αἰσθητήριον, καὶ κρίνει τὰς τοῦ ὑποκειμένου
 αἰσθητοῦ διαφοράς, οἷον λευκὸν μὲν καὶ μέλαν ὄψις, γλυκὺ δὲ καὶ πικρὸν γεῦσις:
 ὁμοίως δ' ἔχει τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. ἐπεὶ δὲ καὶ τὸ λευκὸν καὶ τὸ γλυκὺ καὶ
 ἕκαστον τῶν αἰσθητῶν πρὸς ἕκαστον κρίνομεν, τινὶ καὶ αἰσθανόμεθα ὅτι διαφέρει.
 ἀνάγκη δὴ αἰσθηταί: αἰσθητὰ γὰρ ἐστίν. ἢ καὶ δῆλον ὅτι ἡ σὰρξ οὐκ ἐστὶ τὸ
 ἔσχατον αἰσθητήριον: ἀνάγκη γὰρ ἂν ἦν ἀπτόμενον αὐτὸ κρίνειν τὸ κρῖνον. οὔτε δὴ
 κεχωρισμένοις ἐνδέχεται κρίνειν ὅτι ἕτερον τὸ γλυκὺ τοῦ λευκοῦ, ἀλλὰ δεῖ ἐνί τινι
 ἄμφω δῆλα εἶναι - οὔτω μὲν γὰρ κἂν εἰ τοῦ μὲν ἐγὼ τοῦ δὲ σὺ αἰσθητοί, δῆλον ἂν εἴη
 ὅτι ἕτερα ἀλλήλων, δεῖ δὲ τὸ ἐν λέγειν ὅτι ἕτερον: ἕτερον γὰρ τὸ γλυκὺ τοῦ λευκοῦ:
 λέγει ἄρα τὸ αὐτό: ὥστε ὡς λέγει, οὔτω καὶ νοεῖ καὶ αἰσθάνεται - ὅτι μὲν οὖν οὐχ
 οἷόν τε κεχωρισμένοις κρίνειν τὰ κεχωρισμένα, δῆλον: ὅτι δ' οὐδ' ἐν κεχωρισμένῳ
 χρόνῳ, ἐντεῦθεν. ὥσπερ γὰρ τὸ αὐτὸ λέγει ὅτι ἕτερον τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, οὔτω
 καὶ ὅτε θάτερον λέγει ὅτι ἕτερον καὶ θάτερον [οὐ κατὰ συμβεβηκὸς τὸ ὅτε, λέγω δ',
 οἷον νῦν λέγω ὅτι ἕτερον, οὐ μέντοι ὅτι νῦν ἕτερον, ἀλλ' οὔτω λέγει, καὶ νῦν καὶ ὅτι
 νῦν]: ἅμα ἅρα. ὥστε ἀχώριστον καὶ ἐν ἀχωρίστῳ χρόνῳ. ἀλλὰ μὴν ἀδύνατον ἅμα
 τὰς ἐναντίας κινήσεις κινεῖσθαι τὸ αὐτὸ ἢ ἀδιαίρετον, καὶ ἐν ἀδιαίρετῳ χρόνῳ. εἰ
 γὰρ γλυκὺ, ὡδὶ κινεῖ τὴν αἰσθησιν ἢ τὴν νόησιν, τὸ δὲ πικρὸν ἐναντίως, καὶ τὸ
 λευκὸν ἑτέρως. ἄρ' οὖν ἅμα μὲν ἀριθμῶ ἀδιαίρετον καὶ ἀχώριστον τὸ κρῖνον, τῷ
 εἶναι δὲ κεχωρισμένον; ἐστὶ δὴ [πῶς] ὡς τὸ διαιρετὸν τῶν διηρημένων αἰσθάνεται,
 ἐστὶ δ' ὡς ἢ ἀδιαίρετον: τῷ εἶναι μὲν γὰρ διαιρετόν, τόπῳ δὲ καὶ ἀριθμῶ
 ἀδιαίρετον. ἢ οὐχ οἷόν τε; δυνάμει μὲν γὰρ τὸ αὐτὸ καὶ ἀδιαίρετον τὰναντία, τῷ δ'
 εἶναι οὐ, ἀλλὰ τῷ ἐνεργεῖσθαι διαιρετόν, καὶ οὐχ οἷόν τε ἅμα λευκὸν καὶ μέλαν
 εἶναι, ὥστ' οὐδὲ τὰ εἶδη πάσχειν αὐτῶν, εἰ τοιοῦτον ἢ αἰσθησις καὶ ἡ νόησις. ἀλλ'
 ὥσπερ ἦν καλοῦσί τινες στιγμῆν, ἢ μία καὶ δύο, ταύτη [καὶ ἀδιαίρετος] καὶ
 διαιρετή. ἢ μὲν οὖν ἀδιαίρετον, ἐν τὸ κρῖνον ἐστὶ καὶ ἅμα, ἢ δὲ διαιρετὸν ὑπάρχει,
 δις τῷ αὐτῷ χρῆται σημείῳ ἅμα: ἢ μὲν οὖν δις χρῆται τῷ πέρατι, δύο κρίνει καὶ
 κεχωρισμένα, ἐστὶν ὡς κεχωρισμένως: ἢ δὲ ἐνί, ἐν καὶ ἅμα. περὶ μὲν οὖν τῆς
 ἀρχῆς ἢ φάμεν τὸ ζῶον αἰσθητικὸν εἶναι, διωρίσθω τὸν τρόπον τοῦτον.

γ.

Ἐπεὶ δὲ δύο διαφοραῖς ὀρίζονται μάλιστα τὴν ψυχὴν, κινήσει τε τῇ κατὰ τόπον καὶ
 τῷ νοεῖν καὶ φρονεῖν καὶ αἰσθάνεσθαι, δοκεῖ δὲ καὶ τὸ νοεῖν καὶ τὸ φρονεῖν ὥσπερ
 αἰσθάνεσθαι τι εἶναι [ἐν ἀμφοτέροις γὰρ τούτοις κρίνει τι ἢ ψυχὴ καὶ γνωρίζει
 τῶν ὄντων], καὶ οἱ γε ἀρχαῖοι τὸ φρονεῖν καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι ταῦτόν εἶναι φασιν -

ὡσπερ καὶ Ἐμπεδοκλῆς εἶρηκε "πρὸς παρεὸν γὰρ μῆτις ἀέξεται ἀνθρώποισιν" καὶ ἐν ἄλλοις "ὄθεν σφίσιν αἰεὶ καὶ τὸ φρονεῖν ἀλλοῖα παρίσταται", τὸ δ' αὐτὸ τούτοις βούλεται καὶ τὸ Ὅμηρου "τοῖς γὰρ νόος ἐστὶν", πάντες γὰρ οὗτοι τὸ νοεῖν σωματικὸν ὡσπερ τὸ αἰσθάνεσθαι ὑπολαμβάνουσιν, καὶ αἰσθάνεσθαί τε καὶ φρονεῖν τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον, ὡσπερ καὶ ἐν τοῖς κατ' ἀρχαῖς λόγοις διωρίσαμεν [καί τοι ἔδει ἅμα καὶ περὶ τοῦ ἠπατῆσθαι αὐτοὺς λέγειν, οἰκειότερον γὰρ τοῖς ζώοις, καὶ πλείω χρόνον ἐν τούτῳ διατελεῖ ἡ ψυχὴ: διὸ ἀνάγκη ἦτοί, ὡσπερ ἔνιοι λέγουσι, πάντα τὰ φαινόμενα εἶναι ἀληθῆ, ἢ τὴν τοῦ ἀνομοίου θίξιν ἀπάτην εἶναι, τοῦτο γὰρ ἐναντίον τῷ τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ γνωρίζειν: δοκεῖ δὲ καὶ ἡ ἀπάτη καὶ ἡ ἐπιστήμη τῶν ἐναντίων ἢ αὐτῆ εἶναι] - ὅτι μὲν οὖν οὐ ταῦτόν ἐστι τὸ αἰσθάνεσθαι καὶ τὸ φρονεῖν, φανερόν: τοῦ μὲν γὰρ πᾶσι μέτεστι, τοῦ δὲ ὀλίγοις τῶν ζώων. ἀλλ' οὐδὲ τὸ νοεῖν, ἐν ᾧ ἐστὶ τὸ ὀρθῶς καὶ τὸ μὴ ὀρθῶς, τὸ μὲν ὀρθῶς φρόνησις καὶ ἐπιστήμη καὶ δόξα ἀληθῆς, τὸ δὲ μὴ ὀρθῶς τάναντία τούτων - οὐδὲ τοῦτό ἐστι ταῦτό τῷ αἰσθάνεσθαι: ἡ μὲν γὰρ αἰσθησις τῶν ἰδίων αἰεὶ ἀληθῆς, καὶ πᾶσιν ὑπάρχει τοῖς ζώοις, διανοεῖσθαι δ' ἐνδέχεται καὶ ψευδῶς, καὶ οὐδενὶ ὑπάρχει ᾧ μὴ καὶ λόγος: φαντασία γὰρ ἕτερον καὶ αἰσθήσεως καὶ διανοίας, αὕτη τε οὐ γίγνεται ἄνευ αἰσθήσεως, καὶ ἄνευ ταύτης οὐκ ἔστιν ὑπόληψις. ὅτι δ' οὐκ ἔστιν ἢ αὐτῆ [νόησις] καὶ ὑπόληψις, φανερόν. τοῦτο μὲν γὰρ τὸ πάθος ἐφ' ἡμῖν ἐστίν, ὅταν βουλώμεθα [πρὸ ὁμμάτων γὰρ ἐστὶ τι ποιήσασθαι, ὡσπερ οἱ ἐν τοῖς μνημονικοῖς τιθέμενοι καὶ εἰδωλοποιοῦντες], δοξάζειν δ' οὐκ ἐφ' ἡμῖν: ἀνάγκη γὰρ ἢ ψεύδεσθαι ἢ ἀληθεύειν. ἔτι δὲ ὅταν μὲν δοξάσωμεν δεινόν τι ἢ φοβερόν, εὐθύς συμπάσχομεν, ὁμοίως δὲ καὶ θαρραλέον: κατὰ δὲ τὴν φαντασίαν ὡσαύτως ἔχομεν ὡσπερ ἂν εἰ θεώμενοι ἐν γραφῇ τὰ δεινὰ ἢ θαρραλέα. εἰσὶ δὲ καὶ αὐτῆς τῆς ὑπολήψεως διαφοραὶ, ἐπιστήμη καὶ δόξα καὶ φρόνησις καὶ τάναντία τούτων, περὶ ὧν τῆς διαφορᾶς ἕτερος ἔστω λόγος. περὶ δὲ τοῦ νοεῖν, ἐπεὶ ἕτερον τοῦ αἰσθάνεσθαι, τούτου δὲ τὸ μὲν φαντασία δοκεῖ εἶναι τὸ δὲ ὑπόληψις, περὶ φαντασίας διορίσαντας οὕτω περὶ θατέρου λεκτέον. εἰ δὴ ἐστὶν ἢ φαντασία καθ' ἣν λέγομεν φάντασμα τι ἡμῖν γίγνεσθαι καὶ μὴ εἶ τι κατὰ μεταφορὰν λέγομεν, [ἄρα] μία τις ἐστὶ τούτων δύναμις ἢ ἕξις καθ' ἃς κρίνομεν καὶ ἀληθεύομεν ἢ ψευδόμεθα; τοιαῦται δ' εἰσὶν αἰσθησις, δόξα, ἐπιστήμη, νοῦς. ὅτι μὲν οὖν οὐκ ἔστιν αἰσθησις, δῆλον ἐκ τῶνδε. αἰσθησις μὲν γὰρ ἦτοί δύναμις ἢ ἐνέργεια, οἷον ὄψις καὶ ὄρασις, φαίνεται δὲ τι καὶ μηδετέρου ὑπάρχοντος τούτων, οἷον τὰ ἐν τοῖς ὕπνοις. εἴτα αἰσθησις μὲν αἰεὶ πάρεστι, φαντασία δ' οὐ. εἰ δὲ τῇ ἐνεργείᾳ τὸ αὐτό, πᾶσιν ἂν ἐνδέχοιτο τοῖς θηρίοις φαντασίαν ὑπάρχειν: δοκεῖ δ' οὐ, οἷον μύρμηκι ἢ μελίττη, σκώληκι δ' οὐ. εἴτα αἰ μὲν ἀληθεῖς αἰεὶ, αἰ δὲ φαντασίαι γίνονται αἰ πλείους ψευδεῖς. ἔπειτα οὐδὲ λέγομεν, ὅταν ἐνεργῶμεν ἀκριβῶς περὶ τὸ αἰσθητόν, ὅτι φαίνεται τοῦτο ἡμῖν ἄνθρωπος, ἀλλὰ μᾶλλον ὅταν μὴ ἐναργῶς αἰσθανώμεθα πότερον ἀληθῆς ἢ ψευδῆς. καὶ ὅπερ δὴ ἐλέγομεν πρότερον, φαίνεται καὶ μύουσιν ὄραματα. ἀλλὰ μὴν οὐδὲ τῶν αἰεὶ ἀληθευουσῶν οὐδεμίαν ἔσται, οἷον ἐπιστήμη ἢ νοῦς: ἐστὶ γὰρ φαντασία καὶ ψευδῆς. λείπεται ἄρα ἰδεῖν εἰ δόξα: γίγνεται γὰρ δόξα καὶ ἀληθῆς καὶ ψευδῆς, ἀλλὰ δόξη μὲν ἔπεται πίσις [οὐκ ἐνδέχεται γὰρ δοξάζοντα οἷς δοκεῖ μὴ πιστεύειν], τῶν δὲ θηρίων οὐθενὶ ὑπάρχει πίσις, φαντασία δὲ πολλοῖς. [ἔτι πάση μὲν δόξη ἀκολουθεῖ πίσις, πίσει δὲ τὸ πεπεῖσθαι, πειθοῖ δὲ λόγος: τῶν δὲ θηρίων ἐνίοις φαντασία μὲν ὑπάρχει, λόγος δ' οὐ.] φανερόν τοίνυν ὅτι οὐδὲ δόξα

μετ' αἰσθήσεως, οὐδὲ δι' αἰσθήσεως, οὐδὲ συμπλοκῆ δόξης καὶ αἰσθήσεως, φαντασί α ἄν εἴη, διὰ τε ταῦτα καὶ διότι οὐκ ἄλλου τινὸς ἔσται ἡ δόξα, ἀλλ' ἐκεῖ νου, εἴπερ ἔστιν, οὗ καὶ ἡ αἴσθησις: λέγω δ', ἐκ τῆς τοῦ λευκοῦ δόξης καὶ αἰσθήσεως ἡ συμπλοκῆ φαντασί α ἔσται: οὐ γὰρ δὴ ἐκ τῆς δόξης μὲν τῆς τοῦ ἀγαθοῦ, αἰσθήσεως δὲ τῆς τοῦ λευκοῦ. τὸ οὖν φαί νεσθαι ἔσται τὸ δοξάζειν ὅπερ αἰσθάνεται, μὴ κατὰ συμβεβηκός. φαί νεται δέ γε καὶ ψευδῆ, περὶ ὧν ἅμα ὑπόληψιν ἀληθῆ ἔχει, οἷον φαί νεται μὲν ὁ ἥλιος ποδιαῖος, πιστεύεται δ' εἶναι μεί ζων τῆς οἰκουμένης: συμβαί νει οὖν ἤτοι ἀποβεβληκέναι τὴν ἑαυτοῦ ἀληθῆ δόξαν, ἣν εἶχε, σωζομένου τοῦ πράγματος, μὴ ἐπιλαθόμενον μηδὲ μεταπεισθέντα, ἢ εἰ ἔτι ἔχει, ἀνάγκη τὴν αὐτὴν ἀληθῆ εἶναι καὶ ψευδῆ. ἄλλὰ ψευδῆς ἐγένετο ὅτε λάθοι μεταπεσὼν τὸ πρᾶγμα. οὐτ' ἄρα ἔν τι τούτων ἔστιν οὐτ' ἐκ τούτων ἡ φαντασί α. ἀλλ' ἐπειδὴ ἔστι κινήθέντος τουδὶ κινεῖσθαι ἕτερον ὑπὸ τούτου, ἡ δὲ φαντασί α κί νησις τις δοκεῖ εἶναι καὶ οὐκ ἄνευ αἰσθήσεως γί νεσθαι ἀλλ' αἰσθανομένοις καὶ ὧν αἴσθησις ἔστιν, ἔστι δὲ γί νεσθαι κί νησιν ὑπὸ τῆς ἐνεργεί ας τῆς αἰσθήσεως, καὶ ταύτην ὁμοί αν ἀνάγκη εἶναι τῇ αἰσθήσει, εἴη ἂν αὕτη ἡ κί νησις οὔτε ἄνευ αἰσθήσεως ἐνδεχομένη οὔτε μὴ αἰσθανομένοις ὑπάρχειν, καὶ πολλὰ κατ' αὐτὴν καὶ ποιεῖν καὶ πάσχειν τὸ ἔχον, καὶ εἶναι καὶ ἀληθῆ καὶ ψευδῆ. τοῦτο δὲ συμβαί νει διὰ τάδε: ἡ αἴσθησις τῶν μὲν ἰδί ων ἀληθῆς ἔστιν ἢ ὅτι ὀλί γιστον ἔχουσα τὸ ψεῦδος. δεύτερον δὲ τοῦ συμβεβηκέναι ταῦτα [ἄ συμβέβηκε τοῖς αἰσθητοῖς]: καὶ ἐνταῦθα ἤδη ἐνδέχεται διαψεύδεσθαι: ὅτι μὲν γὰρ λευκόν, οὐ ψεύδεται, εἰ δὲ τοῦτο τὸ λευκόν ἢ ἄλλο τι, ψεύδεται. τρί τον δὲ τῶν κοινῶν καὶ ἐπομένων τοῖς συμβεβηκόσιν οἷς ὑπάρχει τὰ ἴδια [λέγω δ' οἷον κί νησις καὶ μέγεθος] [ἄ συμβέβηκε τοῖς αἰσθητοῖς]: περὶ ἃ μάλιστα ἤδη ἔστιν ἀπατηθῆναι κατὰ τὴν αἴσθησιν. ἡ δὲ κί νησις ἡ ὑπὸ τῆς ἐνεργεί ας τῆς αἰσθήσεως γινομένη διοί σει, ἢ ἀπὸ τούτων τῶν τριῶν αἰσθήσεων, καὶ ἡ μὲν πρώτη παρουσί ας τῆς αἰσθήσεως ἀληθῆς, αἱ δ' ἕτεραι καὶ παρουσί ας καὶ ἀπούσης εἶεν ἂν ψευδεῖς, καὶ μάλιστα ὅταν πόρρω τὸ αἰσθητὸν ἦ. εἰ οὖν μηθὲν ἄλλο ἔχει τὰ εἰρημένα ἢ φαντασί α [τοῦτο δ' ἔστι τὸ λεχθέν], ἡ φαντασί α ἂν εἴη κί νησις ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως τῆς κατ' ἐνεργεί αν γινομένη. ἐπεὶ δ' ἡ ὄψις μάλιστα αἴσθησις ἔστι, καὶ τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ φάους εἴληφεν, ὅτι ἄνευ φωτὸς οὐκ ἔστιν ἰδεῖν. καὶ διὰ τὸ ἐμμένειν καὶ ὁμοί ας εἶναι ταῖς αἰσθήσεσι, πολλὰ κατ' αὐτάς πράττει τὰ ζῶα, τὰ μὲν διὰ τὸ μὴ ἔχειν νοῦν, οἷον τὰ θηρί α, τὰ δὲ διὰ τὸ ἐπικαλύπτεσθαι τὸν νοῦν ἐνί οτε πάθει ἢ νόσῳ ἢ ὑπνῳ, οἷον οἱ ἄνθρωποι. περὶ μὲν οὖν φαντασί ας, τί ἔστι καὶ διὰ τί ἔστιν, εἰρήσθω ἐπὶ τοσοῦτον.

δ.

Περὶ δὲ τοῦ μορί ου τοῦ τῆς ψυχῆς ᾧ γινώσκει τε ἡ ψυχὴ καὶ φρονεῖ, εἴτε χωριστοῦ ὄντος εἴτε μὴ χωριστοῦ κατὰ μέγεθος ἀλλὰ κατὰ λόγον, σκεπτόον τί ν' ἔχει διαφοράν, καὶ πῶς ποτὲ γί νεται τὸ νοεῖν. εἰ δὴ ἔστι τὸ νοεῖν ὡσπερ τὸ αἰσθάνεσθαι, ἢ πάσχειν τι ἂν εἴη ὑπὸ τοῦ νοητοῦ ἢ τι τοιοῦτον ἕτερον. ἀπαθὲς ἄρα δεῖ εἶναι, δεκτικὸν δὲ τοῦ εἶδους καὶ δυνάμει τοιοῦτον ἀλλὰ μὴ τοῦτο, καὶ ὁμοί ως ἔχειν, ὡσπερ τὸ αἰσθητικὸν πρὸς τὰ αἰσθητά, οὕτω τὸν νοῦν πρὸς τὰ νοητά. ἀνάγκη ἄρα, ἐπεὶ

πάντα νοεῖ, ἀμιγῆ εἶναι, ὡς περ φησὶν Ἀναξαγόρας, ἵνα κρατῆ, τοῦτο δ' ἐστὶν ἵνα γνωρίζῃ [παρεμφαινόμενον γὰρ κωλύει τὸ ἀλλότριον καὶ ἀντιφράττει]: ὥστε μὴδ' αὐτοῦ εἶναι φύσιν μηδεμίαν ἀλλ' ἢ ταύτην, ὅτι δυνατός. ὁ ἄρα καλούμενος τῆς ψυχῆς νοῦς [λέγω δὲ νοῦν ᾧ διανοεῖται καὶ ὑπολαμβάνει ἢ ψυχῇ] οὐθέν ἐστιν ἐνεργεία τῶν ὄντων πρὶν νοεῖν: διὸ οὐδὲ μεμιχθαι εὐλογον αὐτὸν τῷ σώματι: ποιός τις γὰρ ἂν γίγνοιτο, ἢ ψυχρὸς ἢ θερμὸς, κἂν ὄργανόν τι εἴη, ὡς περ τῷ αἰσθητικῷ: νῦν δ' οὐθέν ἐστιν. καὶ εὖ δὴ οἱ λέγοντες τὴν ψυχὴν εἶναι τόπον εἰδῶν, πλὴν ὅτι οὔτε ὅλη ἀλλ' ἢ νοητικὴ, οὔτε ἐντελεχεία ἀλλὰ δυνάμει τὰ εἶδη. ὅτι δ' οὐχ ὁμοία ἢ ἀπάθεια τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τοῦ νοητικοῦ, φανερόν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων καὶ τῆς αἰσθήσεως. ἢ μὲν γὰρ αἰσθησις οὐ δύναται αἰσθάνεσθαι ἐκ τοῦ σφόδρα αἰσθητοῦ, οἷον ψόφου ἐκ τῶν μεγάλων ψόφων, οὐδ' ἐκ τῶν ἰσχυρῶν χρωμάτων καὶ ὁσμῶν οὔτε ὄραν οὔτε ὁσμᾶσθαι: ἀλλ' ὁ νοῦς ὅταν τι νοήσῃ σφόδρα νοητόν, οὐχ ἤττον νοεῖ τὰ ὑποδεέστερα, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον: τὸ μὲν γὰρ αἰσθητικὸν οὐκ ἄνευ σώματος, ὁ δὲ χωριστός. ὅταν δ' οὕτως ἕκαστα γένηται ὡς ὁ ἐπιστήμων λέγεται ὁ κατ' ἐνέργειαν [τοῦτο δὲ συμβαίνει ὅταν δύνηται ἐνεργεῖν δι' αὐτοῦ], ἔστι μὲν καὶ τότε δυνάμει πως, οὐ μὴν ὁμοίως καὶ πρὶν μαθεῖν ἢ εὐρεῖν: καὶ αὐτὸς δι' αὐτοῦ τότε δύναται νοεῖν. ἐπεὶ δ' ἄλλο ἐστὶ τὸ μέγεθος καὶ τὸ μεγέθει εἶναι, καὶ ὕδωρ καὶ ὕδατι εἶναι [οὕτω δὲ καὶ ἐφ' ἐτέρων πολλῶν, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ πάντων: ἐπ' ἐνίων γὰρ ταῦτόν ἐστι], τὸ σαρκὶ εἶναι καὶ σάρκα ἢ ἄλλῳ ἢ ἄλλως ἔχοντι κρίνει: ἢ γὰρ σὰρξ οὐκ ἄνευ τῆς ὕλης, ἀλλ' ὡς περ τὸ σιμόν, τόδε ἐν τῷδε. τῷ μὲν οὖν αἰσθητικῷ τὸ θερμόν καὶ τὸ ψυχρὸν κρίνει, καὶ ὧν λόγος τις ἢ σὰρξ: ἀλλῷ δέ, ἥτοι χωριστῷ ἢ ὡς ἢ κεκλασμένη ἔχει πρὸς αὐτὴν ὅταν ἐκταθῆ, τὸ σαρκὶ εἶναι κρίνει. πάλιν δ' ἐπὶ τῶν ἐν ἀφαιρέσει ὄντων τὸ εὐθύ ὡς τὸ σιμόν: μετὰ συνεχοῦς γὰρ: τὸ δὲ τί ἦν εἶναι, εἰ ἔστιν ἕτερον τὸ εὐθεῖ εἶναι καὶ τὸ εὐθύ, ἄλλο: ἔστω γὰρ δυάς. ἐτέρῳ ἄρα ἢ ἐτέρως ἔχοντι κρίνει. ὅλως ἄρα ὡς χωριστὰ τὰ πράγματα τῆς ὕλης, οὕτω καὶ τὰ περὶ τὸν νοῦν. ἀπορήσειε δ' ἂν τις, εἰ ὁ νοῦς ἀπλοῦν ἐστὶ καὶ ἀπαθὲς καὶ μηθενὶ μηθὲν ἔχει κοινόν, ὡς περ φησὶν Ἀναξαγόρας, πῶς νοήσει, εἰ τὸ νοεῖν πάσχειν τί ἐστιν [ἢ γὰρ τι κοινὸν ἀμφοῖν ὑπάρχει, τὸ μὲν ποιεῖν δοκεῖ τὸ δὲ πάσχειν], ἔτι δ' εἰ νοητὸς καὶ αὐτός; ἢ γὰρ τοῖς ἄλλοις νοῦς ὑπάρξει, εἰ μὴ κατ' ἄλλο αὐτὸς νοητός, ἐν δέ τι τὸ νοητὸν εἶδει, ἢ μεμιγμένον τι ἔξει, ὃ ποιεῖ νοητὸν αὐτὸν ὡς περ τᾶλλα. ἢ τὸ μὲν πάσχειν κατὰ κοινόν τι διήρηται πρότερον, ὅτι δυνάμει πῶς ἐστὶ τὰ νοητὰ ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐντελεχεία οὐδέν, πρὶν ἂν νοῆ: δυνάμει δ' οὕτως ὡς περ ἐν γραμματεῖ ᾧ μὴθὲν ἐνυπάρχει ἐντελεχεία γεγραμμένον: ὅπερ συμβαίνει ἐπὶ τοῦ νοῦ. καὶ αὐτὸς δὲ νοητός ἐστιν ὡς περ τὰ νοητά. ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἄνευ ὕλης τὸ αὐτό ἐστὶ τὸ νοῦν καὶ τὸ νοούμενον: ἢ γὰρ ἐπιστήμη ἢ θεωρητικὴ καὶ τὸ οὕτως ἐπιστητὸν τὸ αὐτό ἐστιν [τοῦ δὲ μὴ αἰεὶ νοεῖν τὸ αἴτιον ἐπισκεπτέον]: ἐν δὲ τοῖς ἔχουσιν ὕλην δυνάμει ἕκαστον ἐστὶ τῶν νοητῶν. ὥστ' ἐκεῖ νοῖς μὲν οὐκ ὑπάρξει νοῦς [ἄνευ γὰρ ὕλης δύναμις ὁ νοῦς τῶν τοιούτων], ἐκεῖ νῷ δὲ τὸ νοητὸν ὑπάρξει.

Ἐπεὶ δ' [ὥσπερ] ἐν ἀπάσῃ τῇ φύσει ἐστὶ [τι] τὸ μὲν ὕλη ἐκάστῳ γένει [τοῦτο δὲ ὁ πάντα δυνάμει ἐκείνῃ], ἕτερον δὲ τὸ αἴτιον καὶ ποιητικόν, τῷ ποιεῖν πάντα, οἷον ἡ τέχνη πρὸς τὴν ὕλην πέπονθεν, ἀνάγκη καὶ ἐν τῇ ψυχῇ ὑπάρχειν ταύτας τὰς διαφοράς: καὶ ἔστιν ὁ μὲν τοιοῦτος νοῦς τῷ πάντα γίνεσθαι, ὁ δὲ τῷ πάντα ποιεῖν, ὡς ἕξις τις, οἷον τὸ φῶς: τρόπον γὰρ τινα καὶ τὸ φῶς ποιεῖ τὰ δυνάμει ὄντα χρώματα ἐνεργεῖ α χρώματα. καὶ οὗτος ὁ νοῦς χωριστὸς καὶ ἀπαθῆς καὶ ἀμιγῆς, τῇ οὐσίᾳ ὧν ἐνέργεια: αἰεὶ γὰρ τιμιώτερον τὸ ποιῶν τοῦ πάσχοντος καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ὕλης. [τὸ δ' αὐτὸ ἐστὶν ἡ κατ' ἐνέργειαν ἐπιστήμη τῷ πράγματι: ἡ δὲ κατὰ δύναμιν χρόνῳ προτέρα ἐν τῷ ἐνί, ὅλως δὲ οὐδὲ χρόνῳ, ἀλλ' οὐχ ὅτε μὲν νοεῖ ὅτε δ' οὐ νοεῖ.] χωρισθεὶς δ' ἐστὶ μόνον τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ, καὶ τοῦτο μόνον ἀθάνατον καὶ αἰδίον [οὐ μνημονεύομεν δέ, ὅτι τοῦτο μὲν ἀπαθές, ὁ δὲ παθητικὸς νοῦς φθαρτός]: καὶ ἄνευ τούτου οὐθὲν νοεῖ.

ζ.

Ἡ μὲν οὖν τῶν ἀδιαιρέτων νόησις ἐν τούτοις περὶ αὐτῶν οὐκ ἔστι τὸ ψεῦδος, ἐν οἷς δὲ καὶ τὸ ψεῦδος καὶ τὸ ἀληθές συνθεσίς τις ἤδη νοημάτων ὥσπερ ἐν ὄντων - καθάπερ Ἐμπεδοκλῆς ἔφη "ἡ πολλῶν μὲν κόρσαι ἀναύχενες ἐβλάστησαν", ἔπειτα συντίθεσθαι τῇ φιλίᾳ, οὕτω καὶ ταῦτα κεχωρισμένα συντίθεται, οἷον τὸ ἀσύμμετρον καὶ ἡ διάμετρος - ἂν δὲ γενομένων ἢ ἐσομένων, τὸν χρόνον προσεννοῶν [καὶ] συντίθῃσι. τὸ γὰρ ψεῦδος ἐν συνθέσει αἰεὶ: καὶ γὰρ ἂν τὸ λευκὸν μὴ λευκὸν [φῆ, τὸ λευκὸν καὶ] τὸ μὴ λευκὸν συνέθηκεν: ἐνδέχεται δὲ καὶ διαίρεσιν φάναι πάντα. ἀλλ' οὖν ἔστι γε οὐ μόνον τὸ ψεῦδος ἢ ἀληθές ὅτι λευκὸς Κλέων ἐστὶν, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἦν ἢ ἔσται. τὸ δὲ ἐν ποιῶν ἐκαστον, τοῦτο ὁ νοῦς. τὸ δ' ἀδιαιρέτων ἐπεὶ διχῶς, ἡ δυνάμει ἢ ἐνεργεῖα, οὐθὲν κωλύει νοεῖν τὸ [διαιρετὸν ἢ] ἀδιαιρέτων, [οἷον] ὅταν νοῆ τὸ μῆκος [ἀδιαιρέτων γὰρ ἐνεργεῖα], καὶ ἐν χρόνῳ ἀδιαιρέτων: ὁμοίως γὰρ ὁ χρόνος διαιρετός καὶ ἀδιαιρέτος τῷ μήκει. οὐκ οὖν ἔστιν εἰπεῖν ἐν τῷ ἡμίσει τί ἐνόη ἐκατέρω: οὐ γὰρ ἔστιν, ἂν μὴ διαιρεθῆ, ἀλλ' ἡ δυνάμει. χωρὶς δ' ἐκάτερον νοῶν τῶν ἡμίσεων διαιρεῖ καὶ τὸν χρόνον ἅμα, τότε δ' οἶονεὶ μήκη: εἰ δ' ὡς ἐξ ἀμφοῖν, καὶ ἐν τῷ χρόνῳ τῷ ἐπ' ἀμφοῖν. [τὸ δὲ μὴ κατὰ τὸ ποσὸν ἀδιαιρέτων ἀλλὰ τῷ εἶδει νοεῖ ἐν ἀδιαιρέτων χρόνῳ καὶ ἀδιαιρέτων τῆς ψυχῆς.] κατὰ συμβεβηκὸς δέ, καὶ οὐχ ἢ ἐκείνῃ, διαιρετὰ δ' νοεῖ καὶ ἐν ᾧ χρόνῳ, ἀλλ' ἢ [ἐκείνῃ] ἀδιαιρέτων: ἐνεστι γὰρ κἂν τούτοις τι ἀδιαιρέτων, ἀλλ' ἴσως οὐ χωριστόν, ὃ ποιεῖ ἓνα τὸν χρόνον καὶ τὸ μῆκος. καὶ τοῦθ' ὁμοίως ἐν ἅπαντί ἐστι τῷ συνεχεῖ, καὶ χρόνῳ καὶ μήκει. [τὸ δὲ μὴ κατὰ τὸ ποσὸν ἀδιαιρέτων ἀλλὰ τῷ εἶδει νοεῖ ἐν ἀδιαιρέτων χρόνῳ καὶ ἀδιαιρέτων [τῷ] τῆς ψυχῆς.] ἡ δὲ στιγμή καὶ πᾶσα διαίρεσις, καὶ τὸ οὕτως ἀδιαιρέτων, δηλοῦται ὥσπερ ἡ στέρησις. καὶ ὁμοίως ὁ λόγος ἐπὶ τῶν ἄλλων, οἷον πῶς τὸ κακὸν γνωρίζει ἢ τὸ μέλαν: τῷ ἐναντίῳ γὰρ πῶς γνωρίζει. δεῖ δὲ δυνάμει εἶναι τὸ γνωρίζον καὶ ἕνεῖναι ἐν αὐτῷ%. εἰ δέ τι μὴδὲν ἔστιν ἐναντίον [τῶν αἰτίων], αὐτὸ ἑαυτὸ γινώσκει καὶ ἐνεργεῖα ἐστὶ καὶ χωριστόν. ἔστι δ' ἡ μὲν φάσις τι κατὰ τινος, ὥσπερ καὶ ἡ ἀπόφασις, καὶ ἀληθῆς ἢ ψευδῆς πᾶσα: ὁ δὲ νοῦς οὐ πᾶς, ἀλλ' ὁ τοῦ τί ἐστὶ κατὰ τὸ τί ἦν εἶναι ἀληθῆς, καὶ οὐ τὶ

κατά τινος: ἀλλ' ὥσπερ τὸ ὄραν % τοῦ ἰδί ου ἀληθές, εἰ δ' ἄνθρωπος τὸ λευκὸν% ἢ μή, οὐκ ἀληθές αἰεί, οὕτως ἔχει ὅσα ἄνευ ὕλης.

η.

Τὸ δ' αὐτὸ ἐστὶν ἡ κατ' ἐνέργειαν ἐπιστήμη τῷ πράγματι. ἡ δὲ κατὰ δύναμιν χρόνῳ προτέρα ἐν τῷ ἐνί, ὅλως δὲ οὐδὲ χρόνῳ: ἔστι γὰρ ἐξ ἐντελεχείᾳ ὄντος πάντα τὰ γιγνόμενα. - φαίνεται δὲ τὸ μὲν αἰσθητὸν ἐκ δυνάμει ὄντος τοῦ αἰσθητικοῦ ἐνεργείᾳ ποιοῦν: οὐ γὰρ πάσχει οὐδ' ἀλλοιοῦται. διὸ ἄλλο εἶδος τοῦτο κινήσεως: ἡ γὰρ κίνησις τοῦ ἀτελοῦς ἐνέργεια, ἡ δ' ἀπλῶς ἐνέργεια ἑτέρα, ἡ τοῦ τετελεσμένου. - τὸ μὲν οὖν αἰσθάνεσθαι ὅμοιον τῷ φάναι μόνον καὶ νοεῖν: ὅταν δὲ ἡδὺ ἢ λυπηρόν, οἶον καταφᾶσα ἢ ἀποφᾶσα διώκει ἢ φεύγει: καὶ ἔστι τὸ ἡδεσθαι καὶ λυπεῖσθαι τὸ ἐνεργεῖν τῇ αἰσθητικῇ μεσότητι πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἢ τοιαῦτα. καὶ ἡ φυγὴ δὲ καὶ ἡ ὄρεξις ταῦτό, ἡ κατ' ἐνέργειαν, καὶ οὐχ ἕτερον τὸ ὀρεκτικὸν καὶ τὸ φευκτικόν, οὐτ' ἀλλήλων οὔτε τοῦ αἰσθητικοῦ: ἀλλὰ τὸ εἶναι ἄλλο. τῇ δὲ διανοητικῇ ψυχῇ τὰ φαντάσματα οἶον αἰσθήματα ὑπάρχει, ὅταν δὲ ἀγαθὸν ἢ κακὸν φήσῃ ἢ ἀποφήσῃ, φεύγει ἢ διώκει: διὸ οὐδέποτε νοεῖ ἄνευ φαντάσματος ἢ ψυχῆ. - ὥσπερ δὲ ὁ ἀῆρ τὴν κόρην τοιανδί ἐποίησεν, αὕτη δ' ἕτερον, καὶ ἡ ἀκοὴ ὡσαύτως, τὸ δὲ ἔσχατον ἐν, καὶ μία [ἡ] μεσότης, τὸ δ' εἶναι αὐτῇ πλείω ... - τί νι δ' ἐπικρίνει τί διαφέρει γλυκὺ καὶ θερμόν, εἴρηται μὲν καὶ πρότερον, λεκτέον δὲ καὶ ὧδε. ἔστι γὰρ ἐν τι, οὕτω δὲ ὡς ὁ ὄρος, καὶ ταῦτα, ἐν τῷ ἀνάλογον καὶ τῷ ἀριθμῷ ὄντα, ἔχει [ἐκάτερον] πρὸς ἐκάτερον ὡς ἐκεῖνα πρὸς ἄλληλα: τί γὰρ διαφέρει τὸ ἀπορεῖν πῶς τὰ μὴ ὁμογενῆ κρίνει ἢ τὰ ἐναντία, οἶον λευκὸν καὶ μέλαν; ἔστω δὴ ὡς τὸ Α τὸ λευκὸν πρὸς τὸ Β τὸ μέλαν, τὸ Γ πρὸς τὸ Δ [ὡς ἐκεῖνα πρὸς ἄλληλα]: ὥστε καὶ ἐναλλάξ. εἰ δὴ τὰ ΓΑ ἐνὶ εἴῃ ὑπάρχοντα, οὕτως ἔξει, ὥσπερ καὶ τὰ ΔΒ, τὸ αὐτὸ μὲν καὶ ἐν, τὸ δ' εἶναι οὐ τὸ αὐτὸ - κάκεινα ὁμοίως. ὁ δ' αὐτὸς λόγος καὶ εἰ τὸ μὲν Α τὸ γλυκὺ εἴῃ, τὸ δὲ Β τὸ λευκόν. τὰ μὲν οὖν εἶδη τὸ νοητικὸν ἐν τοῖς φαντάσμασι νοεῖ, καὶ ὡς ἐν ἐκείνοισι ὄρισται αὐτῷ τὸ διωκτὸν καὶ φευκτόν, καὶ ἐκτὸς τῆς αἰσθήσεως, ὅταν ἐπὶ τῶν φαντασμάτων ἢ, κινεῖται: οἶον, αἰσθανόμενος τὸν φρυκτὸν ὅτι πῦρ, τῇ κοινῇ ὁρῶν κινούμενον γνωρίζει ὅτι πολέμιος: ὅτε δὲ τοῖς ἐν τῇ ψυχῇ φαντάσμασιν ἢ νοήμασιν, ὥσπερ ὁρῶν, λογίζεται καὶ βουλευεται τὰ μέλλοντα πρὸς τὰ παρόντα: καὶ ὅταν εἴπῃ ὡς ἐκεῖ τὸ ἡδὺ ἢ λυπηρόν, ἐνταῦθα φεύγει ἢ διώκει - καὶ ὅλως ἐν πράξει. καὶ τὸ ἄνευ δὲ πράξεως, τὸ ἀληθές καὶ τὸ ψεῦδος, ἐν τῷ αὐτῷ γένει ἐστὶ τῷ ἀγαθῷ καὶ τῷ κακῷ: ἀλλὰ τῷ γε ἀπλῶς διαφέρει καὶ τινί. - τὰ δὲ ἐν ἀφαιρέσει λεγόμενα [νοεῖ] ὥσπερ, εἰ [τις] τὸ σιμὸν ἢ μὲν σιμὸν οὐ, κεχωρισμένως δὲ ἢ κοῖλον [εἰ τις] ἐνόει [ἐνεργείᾳ], ἄνευ τῆς σαρκὸς ἂν ἐνόει ἐν ἢ τὸ κοῖλον - οὕτω τὰ μαθηματικά, οὐ κεχωρισμένα [ὄντα], ὡς κεχωρισμένα νοεῖ, ὅταν νοῆ [ἢ] ἐκεῖνα. ὅλως δὲ ὁ νοῦς ἐστὶν, ὁ κατ' ἐνέργειαν, τὰ πράγματα. ἄρα δ' ἐνδέχεται τῶν κεχωρισμένων τι νοεῖν ὄντα αὐτὸν μὴ κεχωρισμένον μεγέθους, ἢ οὐ, σκεπτέον ὕστερον.

θ.

Νῦν δέ, περὶ ψυχῆς τὰ λεχθέντα συγκεφαλαιώσαντες, εἴπωμεν πάλιν ὅτι ἡ ψυχὴ τὰ ὄντα πῶς ἔστι πάντα: ἢ γὰρ αἰσθητὰ τὰ ὄντα ἢ νοητά, ἔστι δ' ἡ ἐπιστήμη μὲν τὰ ἐπιστητὰ πῶς, ἢ δ' αἰσθησις τὰ αἰσθητὰ: πῶς δὲ τοῦτο, δεῖ ζητεῖν. τέμνεται οὖν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ αἰσθησις εἰς τὰ πράγματα, ἢ μὲν δυνάμει εἰς τὰ δυνάμει, ἢ δ' ἐντελεχείᾳ εἰς τὰ ἐντελεχείᾳ: τῆς δὲ ψυχῆς τὸ αἰσθητικὸν καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν δυνάμει ταῦτά ἐστι, τὸ μὲν [τὸ] ἐπιστητὸν τὸ δὲ [τὸ] αἰσθητὸν. ἀνάγκη δ' ἢ αὐτὰ ἢ τὰ εἶδη εἶναι. αὐτὰ μὲν δὴ οὐ: οὐ γὰρ ὁ λίθος ἐν τῇ ψυχῇ, ἀλλὰ τὸ εἶδος: ὥστε ἡ ψυχὴ ὡσπερ ἡ χεὶρ ἔστιν: καὶ γὰρ ἡ χεὶρ ὄργανόν ἐστιν ὀργάνων, καὶ ὁ νοῦς εἶδος εἰδῶν καὶ ἡ αἰσθησις εἶδος αἰσθητῶν. ἐπεὶ δὲ οὐδὲ πρᾶγμα οὐθὲν ἔστι παρὰ τὰ μεγέθη, ὡς δοκεῖ, τὰ αἰσθητὰ κεχωρισμένον, ἐν τοῖς εἶδεσι τοῖς αἰσθητοῖς τὰ νοητά ἐστι, τὰ τε ἐν ἀφαιρέσει λεγόμενα καὶ ὅσα τῶν αἰσθητῶν ἔξεις καὶ πάθη. καὶ διὰ τοῦτο οὔτε μὴ αἰσθανόμενος μὴθὲν οὐθὲν ἂν μάθοι οὐδὲ ζυνείη, ὅταν τε θεωρῇ, ἀνάγκη ἅμα φάντασμα τι θεωρεῖν: τὰ γὰρ φαντάσματα ὡσπερ αἰσθημάτων ἐστι, πλὴν ἄνευ ὕλης. ἔστι δ' ἡ φαντασία ἕτερον φάσεως καὶ ἀποφάσεως: συμπλοκὴ γὰρ νοημάτων ἐστὶ τὸ ἀληθές ἢ ψεῦδος. τὰ δὲ πρῶτα νοήματα τί διοίσει τοῦ μὴ φαντάσματα εἶναι; ἢ οὐδὲ ταῦτα φαντάσματα, ἀλλ' οὐκ ἄνευ φαντασμάτων.

Λ.

Ἐπεὶ δὲ ἡ ψυχὴ κατὰ δύο ὄριστα δυνάμεις ἢ τῶν ζῶων, τῷ τε κριτικῷ, ὃ διανοίας ἔργον ἐστὶ καὶ αἰσθήσεως, καὶ ἔτι τῷ κινεῖν τὴν κατὰ τόπον κίνησιν, περὶ μὲν αἰσθήσεως καὶ νοῦ διωρίσθω τὸσαῦτα, περὶ δὲ τοῦ κινουῦντος, τί ποτέ ἐστι τῆς ψυχῆς, σκεπτόν, πότερον ἐν τι μόνιον αὐτῆς χωριστὸν ὢν ἢ μεγέθει ἢ λόγῳ, ἢ πᾶσα ἢ ψυχὴ, καὶ εἰ μόνιον τι, πότερον ἴδιόν τι παρὰ τὰ εἰωθότα λέγεσθαι καὶ τὰ εἰρημένα, ἢ τούτων ἐν τι. ἔχει δὲ ἀπορίαν εὐθύς πῶς τε δεῖ μόρια λέγειν τῆς ψυχῆς καὶ πόσα. τρόπον γὰρ τινὰ ἀπειρα φαίνεται, καὶ οὐ μόνον ἅ τινες λέγουσι διορίζοντες, λογιστικὸν καὶ θυμικὸν καὶ ἐπιθυμητικόν, οἱ δὲ τὸ λόγον ἔχον καὶ τὸ ἄλογον: κατὰ γὰρ τὰς διαφορὰς δι' ἃς ταῦτα χωρίζουσι, καὶ ἄλλα φαίνεται μόρια μείζω διάστασιν ἔχοντα τούτων, περὶ ὧν καὶ νῦν εἴρηται, τό τε θρεπτικόν, ὃ καὶ τοῖς φυτοῖς ὑπάρχει καὶ πᾶσι τοῖς ζῴοις, καὶ τὸ αἰσθητικόν, ὃ οὔτε ὡς ἄλογον οὔτε ὡς λόγον ἔχον θείη ἂν τις βραδίως: ἔτι δὲ τὸ φανταστικόν, ὃ τῷ μὲν εἶναι πάντων ἕτερον, τίνι δὲ τούτων ταύτων ἢ ἕτερον ἔχει πολλὴν ἀπορίαν, εἴ τις θήσει κεχωρισμένα μόρια τῆς ψυχῆς: πρὸς δὲ τούτοις τὸ ὀρεκτικόν, ὃ καὶ λόγῳ καὶ δυνάμει ἕτερον ἂν δόξειεν εἶναι πάντων. καὶ ἄτοπον δὴ τὸ τοῦτο διασπᾶν: ἐν τε τῷ λογιστικῷ γὰρ ἡ βούλησις γίνεταί, καὶ ἐν τῷ ἀλόγῳ ἡ ἐπιθυμία καὶ ὁ θυμός: εἰ δὲ τρία ἢ ψυχὴ, ἐν ἐκάστῳ ἔσται ὄρεξις. καὶ δὴ καὶ περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος ἐνέστηκε, τί τὸ κινεῖν κατὰ τόπον τὸ ζῶόν ἐστιν; τὴν μὲν γὰρ κατ' αὔξησιν καὶ φθίσιν κίνησιν, ἅπασιν ὑπάρχουσιν, τὸ πᾶσιν ὑπάρχον δόξειεν ἂν κινεῖν, τὸ γεννητικὸν καὶ θρεπτικόν: περὶ δὲ ἀναπνοῆς καὶ ἐκπνοῆς, καὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως, ὕστερον ἐπισκεπτόν: ἔχει γὰρ καὶ ταῦτα πολλὴν ἀπορίαν. ἀλλὰ περὶ τῆς κατὰ τόπον κινήσεως, τί τὸ κινεῖν τὸ ζῶον τὴν πορευτικὴν κίνησιν, σκεπτόν. ὅτι μὲν οὖν οὐχ ἡ θρεπτικὴ δύναμις, δῆλον: αἰεὶ τε γὰρ ἐνεκά του ἢ κίνησιν αὕτη, καὶ μετὰ φαντασίας

καὶ ὀρέξεώς ἐστιν: οὐθὲν γὰρ μὴ ὀρεγόμενον ἢ φεῦγον κινεῖται ἀλλ' ἢ βίαια: ἔτι καὶ τὰ φυτὰ κινητικὰ ἦν, καὶ εἶχε τι μόριον ὀργανικὸν πρὸς τὴν κίνησιν ταύτην. ὁμοίως δὲ οὐδὲ τὸ αἰσθητικόν: πολλὰ γὰρ ἔστι τῶν ζώων ἃ αἰσθησιν μὲν ἔχει, μόνιμα δ' ἐστὶ καὶ ἀκίνητα διὰ τέλους. εἰ οὖν ἡ φύσις μήτε ποιεῖ μάτην μηθὲν μήτε ἀπολείπει τι τῶν ἀναγκαίων, πλὴν ἐν τοῖς πηρώμασι καὶ ἐν τοῖς ἀτελέσιν, τὰ δὲ τοιαῦτα τῶν ζώων τέλεια καὶ οὐ πηρώματά ἐστιν [σημεῖον δ' ὅτι ἐστὶ γεννητικὰ καὶ ἀκμὴν ἔχει καὶ φθίσειν] - ὥστ' εἶχεν ἂν καὶ τὰ ὀργανικὰ μέρη τῆς πορείας. ἀλλὰ μὴν οὐδὲ τὸ λογιστικὸν καὶ ὁ καλούμενος νοῦς ἐστὶν ὁ κινῶν: ὁ μὲν γὰρ θεωρητικὸς οὐθὲν θεωρεῖ πρακτὸν, οὐδὲ λέγει περὶ φευκτοῦ καὶ διωκτοῦ οὐθὲν, αἰεὶ δὲ ἢ κίνησις ἢ φεύγοντός τι ἢ διώκοντός τί ἐστὶν. ἀλλ' οὐδ' ὅταν θεωρῇ τι τοιοῦτον, ἤδη κελεύει φεύγειν ἢ διώκειν, οἷον πολλάκις διανοεῖται φοβερὸν τι ἢ ἡδύ, οὐ κελεύει δὲ φοβεῖσθαι, ἢ δὲ καρδίαι κινεῖται, ἂν δ' ἡδύ, ἕτερόν τι μόριον. ἔτι καὶ ἐπιτάπτοντος τοῦ νοῦ καὶ λεγούσης τῆς διανοίας φεύγειν τι ἢ διώκειν οὐ κινεῖται, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν πράττει, οἷον ὁ ἀκρατής. καὶ ὅλως δὲ ὀρῶμεν ὅτι ὁ ἔχων τὴν ἰατρικὴν οὐκ ἴαται, ὡς ἑτέρου τινὸς κυρίου ὄντος τοῦ ποιεῖν κατὰ τὴν ἐπιστήμην, ἀλλ' οὐ τῆς ἐπιστήμης. ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἡ ὄρεξις ταύτης κυρία τῆς κινήσεως: οἱ γὰρ ἐγκρατεῖς ὀρεγόμενοι καὶ ἐπιθυμοῦντες οὐ πράττουσιν ὧν ἔχουσι τὴν ὄρεξιν, ἀλλ' ἀκολουθοῦσι τῷ νόμῳ.

κ.

Φαίνεται δὲ γε δύο ταῦτα κινῶντα, ἢ ὄρεξις ἢ νοῦς, εἴ τις τὴν φαντασίαν τιθείη ὡς νόησιν τινα: πολλοὶ γὰρ παρὰ τὴν ἐπιστήμην ἀκολουθοῦσι ταῖς φαντασίαις, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις οὐ νόησις οὐδὲ λογισμὸς ἔστιν, ἀλλὰ φαντασία. ἄμφω ἄρα ταῦτα κινητικὰ κατὰ τόπον, νοῦς καὶ ὄρεξις, νοῦς δὲ ὁ ἕνεκά του λογιζόμενος καὶ ὁ πρακτικὸς: διαφέρει δὲ τοῦ θεωρητικοῦ τῷ τέλει. καὶ ἡ ὄρεξις [δ'] ἕνεκά του πᾶσα: οὗ γὰρ ἡ ὄρεξις, αὕτη ἀρχὴ τοῦ πρακτικοῦ νοῦ, τὸ δ' ἔσχατον ἀρχὴ τῆς πράξεως. ὥστε εὐλόγως δύο ταῦτα φαίνεται τὰ κινῶντα, ὄρεξις καὶ διάνοια πρακτική: τὸ ὀρεκτὸν γὰρ κινεῖ, καὶ διὰ τοῦτο ἡ διάνοια κινεῖ, ὅτι ἀρχὴ αὐτῆς ἐστὶ τὸ ὀρεκτὸν. καὶ ἡ φαντασία δὲ ὅταν κινῆ, οὐ κινεῖ ἄνευ ὀρέξεως. ἐν δὲ τι τὸ κινῶν, τὸ ὀρεκτικόν. εἰ γὰρ δύο, νοῦς καὶ ὄρεξις, ἐκίνουν, κατὰ κοινὸν ἂν τι ἐκίνουν εἶδος: νῦν δὲ ὁ μὲν νοῦς οὐ φαίνεται κινῶν ἄνευ ὀρέξεως [ἢ γὰρ βούλησις ὄρεξις, ὅταν δὲ κατὰ τὸν λογισμὸν κινῆται, καὶ κατὰ βούλησιν κινεῖται], ἢ δ' ὄρεξις κινεῖ καὶ παρὰ τὸν λογισμὸν: ἢ γὰρ ἐπιθυμία ὄρεξις τίς ἐστὶν. νοῦς μὲν οὖν πᾶς ὀρθός ἐστιν: ὄρεξις δὲ καὶ φαντασία καὶ ὀρθὴ καὶ οὐκ ὀρθή. διὸ αἰεὶ κινεῖ μὲν τὸ ὀρεκτὸν, ἀλλὰ τοῦτ' ἐστὶν ἢ τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ φαινόμενον ἀγαθόν: οὐ πᾶν δέ, ἀλλὰ τὸ πρακτὸν ἀγαθόν. πρακτὸν δ' ἐστὶ τὸ ἐνδεχόμενον καὶ ἄλλως ἔχειν. ὅτι μὲν οὖν ἡ τοιαύτη δύναμις κινεῖ τῆς ψυχῆς, ἢ καλουμένη ὄρεξις, φανερόν. τοῖς δὲ διαιροῦσι τὰ μέρη τῆς ψυχῆς, ἂν κατὰ τὰς δυνάμεις διαιρῶσι καὶ χωρίζωσι, πάμπολλα γίνεται, θρεπτικόν, αἰσθητικόν, νοητικόν, βουλευτικόν, ἔτι ὀρεκτικόν: ταῦτα γὰρ πλέον διαφέρει ἀλλήλων ἢ ἐπιθυμητικὸν καὶ θυμικόν. ἐπεὶ δ' ὀρέξεις γίνονται ἐ

ναντίαι ἀλλήλαις, τοῦτο δὲ συμβαίνει ὅταν ὁ λόγος καὶ αἱ ἐπιθυμίαι ἐναντίαι ᾧσι, γίνεται δ' ἐν τοῖς χρόνου αἰσθησιν ἔχουσιν [ὁ μὲν γὰρ νοῦς διὰ τὸ μέλλον ἀνθέλκειν κελεύει, ἡ δ' ἐπιθυμία διὰ τὸ ἤδη: φαίνεται γὰρ τὸ ἤδη ἡδὺ καὶ ἀπλῶς ἡδὺ καὶ ἀγαθὸν ἀπλῶς, διὰ τὸ μὴ ὄρᾶν τὸ μέλλον], εἶδει μὲν ἐν ἅν εἴη τὸ κινῶν, τὸ ὀρεκτικόν, ἢ ὀρεκτικόν - πρῶτον δὲ πάντων τὸ ὀρεκτόν: τοῦτο γὰρ κινεῖ οὐ κινούμενον, τῷ νοηθῆναι ἢ φαντασθῆναι - ἀριθμῶ δὲ πλείω τὰ κινῶντα. ἐπεὶ δ' ἔστι τρίαι, ἐν μὲν τὸ κινῶν, δεύτερον δ' ᾧ κινεῖ, ἔτι τρίτον τὸ κινούμενον, τὸ δὲ κινῶν διττόν, τὸ μὲν ἀκίνητον, τὸ δὲ κινῶν καὶ κινούμενον, ἔστι δὴ τὸ μὲν ἀκίνητον τὸ πρακτὸν ἀγαθόν, τὸ δὲ κινῶν καὶ κινούμενον τὸ ὀρεκτικόν [κινεῖται γὰρ τὸ κινούμενον ἢ ὀρέγεται, καὶ ἡ ὄρεξις κίνησις τίς ἐστίν, ἡ ἐνεργεία], τὸ δὲ κινούμενον τὸ ζῶον: ᾧ δὲ κινεῖ ὄργάνῳ ἢ ὄρεξις, ἤδη τοῦτο σωματικόν ἐστίν - διὸ ἐν τοῖς κοινοῖς σώματος καὶ ψυχῆς ἔργοις θεωρητέον περὶ αὐτοῦ. νῦν δὲ ὡς ἐν κεφαλαίῳ εἰπεῖν, τὸ κινῶν ὀργανικῶς ὅπου ἀρχὴ καὶ τελευτὴ τὸ αὐτό - οἷον ὁ γιγγλυμός: ἐνταῦθα γὰρ τὸ κυρτόν καὶ τὸ κοῖλον τὸ μὲν τελευτὴ τὸ δ' ἀρχή [διὸ τὸ μὲν ἡρεμεῖ τὸ δὲ κινεῖται], λόγῳ μὲν ἕτερα ὄντα, μεγέθει δ' ἀχώριστα. πάντα γὰρ ὡσεὶ καὶ ἔλξει κινεῖται: διὸ δεῖ, ὡσπερ ἐν κύκλῳ, μένειν τι, καὶ ἐντεῦθεν ἄρχεσθαι τὴν κίνησην. ὅπως μὲν οὖν, ὡσπερ εἴρηται, ἢ ὀρεκτικὸν τὸ ζῶον, ταύτη αὐτοῦ κινήτικόν: ὀρεκτικὸν δὲ οὐκ ἄνευ φαντασίας: φαντασία δὲ πᾶσα ἢ λογιστικὴ ἢ αἰσθητικὴ. ταύτης μὲν οὖν καὶ τὰ ἄλλα ζῶα μετέχει.

λ.

Σκεπτέον δὲ καὶ περὶ τῶν ἀτελῶν τί τὸ κινῶν ἐστίν, οἷς ἀφ᾽ ἡ μόνον ὑπάρχει αἰσθησις, πότερον ἐνδέχεται φαντασίαν ὑπάρχειν τούτοις, ἢ οὐ, καὶ ἐπιθυμίαν. φαίνεται γὰρ λύπη καὶ ἡδονὴ ἐνοῦσα, εἰ δὲ ταῦτα, καὶ ἐπιθυμίαν ἀνάγκη φαντασία δὲ πῶς ἂν ἐνείη; ἢ ὡσπερ καὶ κινεῖται ἀορίστως, καὶ ταῦτ' ἐνεστί μὲν, ἀορίστως δ' ἐνεστί. ἢ μὲν οὖν αἰσθητικὴ φαντασία, ὡσπερ εἴρηται, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ζῴοις ὑπάρχει, ἢ δὲ βουλευτικὴ ἐν τοῖς λογιστικοῖς [πότερον γὰρ πράξει τότε ἢ τότε, λογισμοῦ ἤδη ἐστὶν ἔργον: καὶ ἀνάγκη ἐνὶ μετρεῖν: τὸ μεῖζον γὰρ διώκει: ὡστε δύναται ἐν ἑκ πλείονων φαντασμάτων ποιεῖν]. καὶ αἴτιον τοῦτο τοῦ δόξαν μὴ δοκεῖν ἔχειν, ὅτι τὴν ἑκ συλλογισμοῦ οὐκ ἔχει, αὕτη δὲ κινεῖ: διὸ τὸ βουλευτικὸν οὐκ ἔχει ἢ ὄρεξις: νικᾷ δ' ἐνίστε καὶ κινεῖ ὅτε μὲν αὕτη ἐκείνην, ὅτε δ' ἐκείνη ταύτην, ὡσπερ σφαῖρα [σφαῖραν], ἢ ὄρεξις τὴν ὄρεξιν, ὅταν ἀκρασία γένηται: φύσει δὲ αἰεὶ ἢ ἄνω ἀρχικωτέρα καὶ κινεῖ: ὡστε τρεῖς φοράς ἤδη κινεῖσθαι. τὸ δ' ἐπιστημονικὸν οὐ κινεῖται, ἀλλὰ μένει. ἐπεὶ δ' ἡ μὲν καθόλου ὑπόληψις καὶ λόγος, ἢ δὲ τοῦ καθ' ἕκαστον [ἢ μὲν γὰρ λέγει ὅτι δεῖ τὸν τοιοῦτον τὸ τοιόνδε πράττειν, ἢ δὲ ὅτι τότε τοιόνδε, κάθ' ὅτι τοιόσδε], ἢ δὴ αὕτη κινεῖ ἢ δόξα, οὐχ ἢ καθόλου, ἢ ἄμφω, ἀλλ' ἢ μὲν ἡρεμοῦσα μᾶλλον, ἢ δ' οὐ.

μ.

Τὴν μὲν οὖν θρεπτικὴν ψυχὴν ἀνάγκη πᾶν ἔχειν ὅτι περ ἂν ζῆ καὶ ψυχὴν ἔχη, ἀπὸ γενέσεως καὶ μέχρι φθορᾶς: ἀνάγκη γὰρ τὸ γενόμενον αὕξησιν ἔχειν καὶ ἀκμὴν καὶ φθίσι, ταῦτα δ' ἄνευ τροφῆς ἀδύνατον: ἀνάγκη ἄρα ἐνεῖναι τὴν θρεπτικὴν δύναμιν ἐν πᾶσι τοῖς φυομένοις καὶ φθίνουσιν: αἰσθησιν δ' οὐκ ἀναγκαῖον ἐν ἅπασιν τοῖς ζῶσιν: οὔτε γὰρ ὅσων τὸ σῶμα ἀπλοῦν ἐνδέχεται αὐτὴν ἔχειν, [οὔτε ἄνευ ταύτης οἷόν τε οὐθὲν εἶναι ζῶν] οὔτε ὅσα μὴ δεκτικὰ τῶν εἰδῶν ἄνευ τῆς ὕλης. τὸ δὲ ζῶν ἀναγκαῖον αἰσθησιν ἔχειν, [οὐδὲ ἄνευ ταύτης οἷόν τε οὐθὲν εἶναι ζῶν,] εἰ μὴθὲν μάτην ποιεῖ ἢ φύσις. ἔνεκά του γὰρ πάντα ὑπάρχει τὰ φύσει, ἢ συμπτώματα ἔσται τῶν ἔνεκά του. εἰ οὖν πᾶν σῶμα πορευτικόν, μὴ ἔχον αἰσθησιν, φθείροιο ἂν καὶ εἰς τέλος οὐκ ἂν ἔλθοι, ὅ ἐστι φύσεως ἔργον [πῶς γὰρ θρέψεται; τοῖς μὲν γὰρ μονίμοις ὑπάρχει τοῦτο ὅθεν πεφύκασιν, οὐχ οἷόν τε δὲ σῶμα ἔχειν μὲν ψυχὴν καὶ νοῦν κριτικόν, αἰσθησιν δὲ μὴ ἔχειν, μὴ μόνιμον ὄν, γενητὸν δὲ - ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἀγένητον: διὰ τί γὰρ οὐχ ἔξει; ἢ γὰρ τῇ ψυχῇ βέλτιον ἢ τῷ σώματι, νῦν δ' οὐδέτερον: ἢ μὲν γὰρ οὐ μᾶλλον νοήσει, τῷ δ' οὐθὲν ἔσται μᾶλλον δι' ἐκεῖνο] - οὐθὲν ἄρα ἔχει ψυχὴν σῶμα μὴ μόνιμον [ὄν] ἄνευ αἰσθήσεως. ἀλλὰ μὴν εἴγε αἰσθησιν ἔχει, ἀνάγκη τὸ σῶμα εἶναι ἢ ἀπλοῦν ἢ μικτόν. οὐχ οἷόν τε δὲ ἀπλοῦν: ἀφὴν γὰρ οὐχ ἔξει, ἔστι δὲ ἀνάγκη ταύτην ἔχειν. τοῦτο δὲ ἐκ τῶνδε δῆλον. ἐπεὶ γὰρ τὸ ζῶν σῶμα ἔμψυχόν ἐστι, σῶμα δὲ ἅπαν ἀπτόν, [ἀπτὸν δὲ τὸ αἰσθητὸν ἀφῆ,] ἀνάγκη [καὶ] τὸ τοῦ ζῶου σῶμα ἀπτικόν εἶναι, εἰ μέλλει σῶζεσθαι τὸ ζῶν. αἰ γὰρ ἄλλαι αἰσθήσεις δι' ἑτέρων αἰσθάνονται, οἷον ὄσφρησις ὄψις ἀκοή: ἀπτόμενον δέ, εἰ μὴ ἔξει αἰσθησιν, οὐ δυνήσεται τὰ μὲν φεύγειν τὰ δὲ λαβεῖν. εἰ δὲ τοῦτο, ἀδύνατον ἔσται σῶζεσθαι τὸ ζῶν. διὸ καὶ ἡ γεῦσις ἐστὶν ὡσπερ ἀφῆ τις: τροφῆς γὰρ ἐστὶν, ἢ δὲ τροφή τὸ σῶμα ἀπτόν. ψόφος δὲ καὶ χρῶμα καὶ ὄσμῃ οὐ τρέφει, οὐδὲ ποιεῖ οὔτ' αὕξησιν οὔτε φθίσι: ὥστε καὶ τὴν γεῦσιν ἀνάγκη ἀφῆν εἶναι τινα, διὰ τὸ τοῦ ἀπτοῦ καὶ θρεπτικοῦ αἰσθησιν εἶναι: αὗται μὲν οὖν ἀναγκαῖαι τῷ ζῶν, καὶ φανερόν ὅτι οὐχ οἷόν τε ἄνευ ἀφῆς εἶναι ζῶν, αἰ δὲ ἄλλαι τοῦ τε εὔ ἔνεκα καὶ γένει ζῶν ἡδη οὐ τῷ τυχόντι: ἀλλὰ τισίν, οἷον τῷ πορευτικῷ, ἀνάγκη ὑπάρχειν: εἰ γὰρ μέλλει σῶζεσθαι, οὐ μόνον δεῖ ἀπτόμενον αἰσθάνεσθαι ἀλλὰ καὶ ἀποθῆν. τοῦτο δ' ἂν εἴη, εἰ διὰ τοῦ μεταξὺ αἰσθητικὸν εἴη τῷ ἐκεῖνο μὲν ὑπὸ τοῦ αἰσθητοῦ πάσχειν καὶ κινεῖσθαι, αὐτὸ δ' ὑπ' ἐκεῖνου. ὡσπερ γὰρ τὸ κινεῖν κατὰ τόπον μέχρι του μεταβάλλειν ποιεῖ, καὶ τὸ ὄσαν ἕτερον ποιεῖ ὥστε ὠθεῖν, καὶ ἔστι διὰ μέσου ἢ κίνησις, καὶ τὸ μὲν πρῶτον κινεῖν ὠθεῖ οὐκ ὠθούμενον, τὸ δ' ἔσχατον μόνον ὠθεῖται οὐκ ὄσαν, τὸ δὲ μέσον ἄμφω, πολλὰ δὲ τὰ μέσα, οὔτω καὶ ἐπ' ἀλλοιώσεως, πλὴν ὅτι μένοντος ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ἀλλοιοῖ, οἷον εἰ εἰς κηρὸν βάψει τις, μέχρι τούτου ἐκινήθη, ἕως ἔβαψεν: λίθος δὲ οὐδέν, ἀλλ' ὕδωρ μέχρι πόρρω: ὁ δ' ἀπὸ ἐπὶ πλείστον κινεῖται καὶ ποιεῖ καὶ πάσχει, ἐὰν μένη καὶ εἰς ἧ. διὸ καὶ περὶ ἀνακλάσεως βέλτιον ἢ τὴν ὄψιν ἐξιοῦσαν ἀνακλασθῆναι τὸν ἀέρα πάσχειν ὑπὸ τοῦ σχήματος καὶ χρώματος, μέχρι περ οὔ ἂν ἦ εἰς. ἐπὶ δὲ τοῦ λείου ἐστὶν εἰς: διὸ πάλιν οὗτος τὴν ὄψιν κινεῖ, ὡσπερ ἂν εἰ τὸ ἐν τῷ κηρῷ σημείον διεδίδοτο μέχρι τοῦ πέρατος.

Ὅτι δ' οὐχ οἶόν τε ἀπλοῦν εἶναι τὸ τοῦ ζῦου σῶμα, φανερόν, λέγω δ' οἶον πύρινον ἢ ἀέρινον. ἄνευ μὲν γὰρ ἀφῆς οὐδεμίαν ἐνδέχεται ἄλλην αἴσθησιν ἔχειν [τὸ γὰρ σῶμα ἀπτικὸν τὸ ἔμψυχον πᾶν, ὡσπερ εἴρηται]: τὰ δὲ ἄλλα ἔξω γῆς αἰσθητήρια μὲν ἂν γένοιτο, πάντα δὲ τῷ δι' ἑτέρου αἰσθάνεσθαι ποιεῖ τὴν αἴσθησιν, καὶ διὰ τῶν μεταξὺ, ἢ δ' ἀφῆ τῶν αὐτῶν ἀπτεσθαί ἐστιν, διὸ καὶ τοῦνομα τοῦτο ἔχει. καί τοι καὶ τὰ ἄλλα αἰσθητήρια ἀφῆ αἰσθάνεται, ἀλλὰ δι' ἑτέρου: αὕτη δὲ δοκεῖ μόνη δι' αὐτῆς. ὥστε τῶν μὲν τοιούτων στοιχείων οὐθὲν ἂν εἴη σῶμα τοῦ ζῦου. οὐδὲ δὴ γήινον. πάντων γὰρ ἢ ἀφῆ τῶν ἀπτῶν ἐστὶν ὡσπερ μεσότης, καὶ δεκτικὸν τὸ αἰσθητήριον οὐ μόνον ὅσαι διαφοραὶ γῆς εἰσὶν, ἀλλὰ καὶ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀπτῶν ἀπάντων. καὶ διὰ τοῦτο τοῖς ὁστοῖς καὶ ταῖς θριζὶ καὶ τοῖς τοιούτοις μορίοις οὐκ αἰσθανόμεθα, ὅτι γῆς ἐστὶν, καὶ τὰ φυτὰ διὰ τοῦτο οὐδεμίαν ἔχει αἴσθησιν, ὅτι γῆς ἐστὶν: ἄνευ δὲ ἀφῆς οὐδεμίαν οἶόν τε ἄλλην ὑπάρχειν, τοῦτο δὲ τὸ αἰσθητήριον οὐκ ἐστὶν οὔτε γῆς οὔτε ἄλλου τῶν στοιχείων οὐδενός. φανερόν τοί νυν ὅτι ἀνάγκη μόνης ταύτης στερισκόμενα τῆς αἰσθήσεως τὰ ζῶα ἀποθνήσκουσιν: οὔτε γὰρ ταύτην ἔχειν οἶόν τε μὴ ζῶον ὄν, οὔτε ζῶον ὄν ἄλλην ἔχειν ἀνάγκη πλὴν ταύτην. καὶ διὰ τοῦτο τὰ μὲν ἄλλα αἰσθητὰ ταῖς ὑπερβολαῖς οὐ διαφθείρει τὸ ζῶον, οἶον χρῶμα καὶ ψόφος καὶ ὀσμῆ, ἀλλὰ μόνον τὰ αἰσθητήρια [ἂν μὴ κατὰ συμβεβηκός, οἶον ἂν ἅμα τῷ ψόφῳ ὥσις γένηται καὶ πληγῆ], καὶ ὑπὸ ὀραμάτων καὶ ὀσμῆς ἕτερα κινεῖται, ἃ τῇ ἀφῆ φθείρει [καὶ ὁ χυμὸς δὲ ἢ ἅμα συμβαίνει ἀπτικὸν εἶναι, ταύτη φθείρει], ἢ δὲ τῶν ἀπτῶν ὑπερβολή, οἶον θερμῶν καὶ ψυχρῶν καὶ σκληρῶν, ἀναιρεῖ τὸ ζῶον: παντὸς μὲν γὰρ ὑπερβολὴ αἰσθητοῦ ἀναιρεῖ τὸ αἰσθητήριον, ὥστε καὶ τὸ ἀπτὸν τὴν ἀφῆν, ταύτη δὲ ὠρισταὶ τὸ ζῶον: ἄνευ γὰρ ἀφῆς δέδεικται ὅτι ἀδύνατον εἶναι ζῶον. διὸ ἢ τῶν ἀπτῶν ὑπερβολὴ οὐ μόνον τὸ αἰσθητήριον φθείρει, ἀλλὰ καὶ τὸ ζῶον, ὅτι ἀνάγκη μόνην ἔχειν ταύτην. τὰς δ' ἄλλας αἰσθήσεις ἔχει τὸ ζῶον, ὡσπερ εἴρηται, οὐ τοῦ εἶναι ἕνεκα ἀλλὰ τοῦ εἶ, οἶον ὄψιν, ἐπεὶ ἐν ἀέρι καὶ ὕδατι, ὅπως ὄρα, ὅλως δ' ἐπεὶ ἐν διαφανεῖ, γεῦσιν δὲ διὰ τὸ ἡδὺ καὶ λυπηρόν, ἵνα αἰσθάνηται τὸ ἐν τροφῇ καὶ ἐπιθυμῇ καὶ κινῆται, ἀκοὴν δὲ ὅπως σημαίνηται τι αὐτῷ [γλωτταν δὲ ὅπως σημαίνει τι ἑτέρῳ].